

Особености и тенденции във взаимната търговия между България и страните от Западните Балкани¹

Моника Моралийска*

Резюме: Страните от региона на Югоизточна Европа (ЮИЕ) са хетерогенни като стопански и политически системи, степен на икономическо и социално развитие, в отношението и връзките си с основни структурни единици в международната система и т.н. Различна е и тяхната нагласа и отношение към възможностите за сътрудничество в региона – било то на двустранна или на многостранна основа.

В настоящата разработка се разглежда най-простата форма на икономическо сътрудничество между България и съседните Балкански страни (Албания, Босна и Херцеговина, Косово, Македония, Сърбия и Черна Гора) – взаимната търговия. На базата на статистически данни за външната търговия на България и изследваните страни през изминалата година, авторът извежда основните тенденции във взаимния стокообмен и изчислява четири индекса, свързани с търговията, чрез които се определя значимостта на вътрешнорегионалната търговия на всяка от страните в общия им стокообмен с ЕС и света.

Взаимната търговия между България и съседните Балкански страни е с традиционно положително търговско салдо за страната. Целта на изследването е да

анализира колко голям е обемът на този стокообмен и дали има потенциал за неговото увеличаване. Хипотезата, която авторът проверява, е дали има неизползвани възможности за разширяването на външната търговия на България с изследваните страни.

За тази цел авторът прилага следната методология: представя исторически развитието на външната търговия на България с изследваните страни (след 1989 г.); изследва нормативната база на търговските отношения между тези страни и ефекта от членството на България в ЕС върху тях; анализира актуалното състояние на взаимната търговия в региона, на основата на статистически данни и като изчислява индексите на търговска отвореност и регионална търговска концентрация за всяка от страните; прави изводи за настоящото състояние на търговията и за възможностите за нейното разширяване от българския бизнес.

Ключови думи: регионално сътрудничество, взаимна търговия, Западни Балкани, България.

JEL: F14, F15, F53.

Страните от региона на Югоизточна Европа (ЮИЕ) са много хетерогенни, както като стопански и политически системи, така и във връзките си с основни структурни единици в международната система (например с ЕС). До известна степен е различно и отношението им към

¹ Публикацията съдържа резултати от изследване, финансирано от фонд „НИД на УНСС“ (договор № 2-4/2013).

* Моника Моралийска е доктор, асистент в катедра „МИО и бизнес“ на УНСС, e-mail: mmoralijaska@unwe.bg

Преглед

възможностите за сътрудничество – на двустранна или многостранна основа.

Сътрудничеството представлява съвместни действия за постигане на споделяни общи цели. То предполага преследване на взаимна изгода чрез съгласие, подпомагане и солидарност, чрез намиране на компромиси на базата на равноправието².

В научната литература преобладава мнението, че няма голям потенциал за развитие на регионалното сътрудничество в стопанската сфера. Като основна причина за това се изтъква еднаквото и сравнително ниско икономическо развитие на балканските страни, наличието на сходни проблеми и предизвикателства пред техните стопанства. Повечето изследователи, свързани с темата, се обединяват около мнението, че възможностите за подобряване на икономическото коопериране в региона са ограничени и не са приоритет за намиращите се в него страни, макар че по-нататъшното му развитие е в интерес на всички.

От друга страна, взаимната търговия между България и съседните Балкански страни е факт и дори е с традиционно положително търговско салдо за страната. Целта на изследването е да анализира какъв е обемът на този стокообмен и дали може да нарасне в краткосрочен план. Хипотезата на автора е, че при по-голяма активност от страна на местните производители и износители, външната търговия на България с Албания, Босна и Херцеговина, Косово, Македония, Сърбия и Черна Гора може да се увеличи.

Обект и методология на изследването

В научната литература липсва едноточно тълкуване и определение на термина „регион“, както и на „икономически регион“. Различните тълкувания произтичат както от фактора „географска близост“, така и

² Динков, Д. (2002), „Регионално сътрудничество в Югоизточна Европа“, с. 11.

от други фактори – културното, социално и икономическото сходство между страните, икономическите потоци между тях и прилаганите от тях външни политики. Най-често „регионът“ се дефинира като група страни, разположени в една и съща географска област.

Съгласно географската концепция регионът на ЮИЕ се определя от физическите граници на Балканския полуостров, като северната му граница се определя от линията, очертана от реките Дунав – Сава – Купа. По този начин в него се включват само страните, намиращи се изцяло на полуострова: Албания, Босна и Херцеговина, България, Гърция, Македония и Черна гора.

Множество изследвания обаче дефинират регионите до голяма степен по отношение на различни негеографски критерии и отделят сравнително малко внимание на физическото им местоположение. В този случай географското разположение на участващите страни няма отношение към формирането на региона, а отношенията, на които се базира той, са по-скоро на договорна основа и имат конкретни цели.

За целите на настоящото изследване авторът дефинира региона на ЮИЕ като включващ следните страни: Албания, Босна и Херцеговина, България, Черна гора, Сърбия, Косово³ и Македония. Това са страните (без България), които се включват и в определението на „страните от Западните Балкани (ЗБ)“.

Определяйки така региона, авторът нарича шестте балкански страни, разглеж-

³ Съгласно резолюция 1244 от 1999 г. на Съвета за сигурност областта Косово е част от Съюзна република Югославия, включваща две федеративни републики – Сърбия и Черна Гора. От този момент Косово е протекторат на САЩ и НАТО с административно управление на ООН (UNMIK). След разпадане на гържавата Сърбия и Черна гора през 2006 г. Косово е в рамките на Сърбия с административно-териториална автономия. През април 2013 г. между двете беше подписано историческо споразумение за нормализиране на отношенията между двете гържави.

гани по отношение на отношенията им с България, „ЮИЕ-6“, които поради своята географска, историческа и културна близост, биха могли, според авторските оценки, да разширят и задълбочат вътрешнорегионалната си търговия, от което да реализират ползи, и на основата на която да изградят по-силно регионално сътрудничество помежду си в икономическата сфера.

За тази цел, авторът прилага следната методология: представя исторически развитието на външната търговия на България с изследваните страни (след 1989 г.); изследва нормативната база на търговските отношения между тези страни и ефекта от членството на България в ЕС върху тях; анализира актуалното състояние на взаимната търговия в региона, на основата на статистически данни и като изчислява индексите на търговска отвореност и регионална търговска концентрация за всяка от страните; прави изводи за настоящото състояние на търговията и за възможностите за нейното разширяване от българския бизнес.

1. Икономическо и социално състояние на страните в региона

За да анализираме актуалното състояние на икономическото сътрудничество

между различните Балкански страни и България в настоящата разработка, е необходимо първо да разгледаме региона и неговото макроикономическо развитие към момента, от гледна точка на основни икономически и социални показатели.

Балканските страни съставляват доста разностранен регион. След 90-те години на миналия век всички страни от ЗБ, както и България, преминаха през значително дълъг преход от централизирана икономика към свободна пазарна икономика. Повечето от тях бяха изправени пред граматични конфликти, като войните в бивша Югославия, съпътствани и до днес от етнически конфликти, отричане на правата на малцинствата, пререкания между различните народи и т.н. Тази обстановка естествено повлия и на тяхното икономическо развитие, както и на междууседските им политически и икономически отношения.

Въпреки това, преминаването в демократична система и поддържането на механизма на свободния пазар доведе до макроикономическа стабилизация в разглежданите страни. В таблица 1 са представени някои макроикономически показатели за тях за 2012 година.

Таблица 1. Основни макроикономически показатели на страните през 2012 г. (безработица за 2011 г.)

	Албания	България	Босна и Херцеговина	Косово	Македония	Черна Гора	Сърбия
Население	3,162,083	7,304,632	3,833,916	1,806,366	2,105,575	621,081	7,223,887
БВП (в US\$)*	13,119,013,351	51,030,480,061	17,047,582,420	6,237,563,675	9,663,203,711	4,231,452,000	37,488,935,010
Ръст в БВП (на годишна база, в %)	1	1	-1	4	0	0	-2
БВП глава от населението (в US\$)	4,149	6,986	4,447	3,453	4,589	6,813	5,190
Безработица (% от общата работна сила) – през 2011 г.	N/A	11	28	N/A	31	20	N/A

Източник: Авторът, по данни на World Bank Indicators Database

Преглед

Вижда се, че както по население, така и по икономическо развитие, става въпрос за нехомогенен регион, в който текат различни и неравномерни икономически и социални процеси. България е най-голямата по население страна, а най-малката е Черна гора. През 2012 г. (и в 10-годишния период преди нея) България е и страната с най-голямо благосъстояние (най-висок БВП на човек от населението), докато Косово продължава да е най-бедната. Макар че безработицата в България продължава да е висока (11 % през 2011 г.), тя изглежда умерена в сравнение със съседните страни, където е двойно или тройно по-висока (в Косово достига 31 %). Очевидно създаването на заетост е основно предизвикателство пред икономическия просперитет на региона. Неблагоприятен за неговото преодоляване обаче е фактът, че само в част от страните се наблюдава положителен ръст в брутният национален продукт през 2012 г.

По социални показатели страните от ЮИЕ заемат най-ниските позиции в Европа. От традиционно изготвяната класация на Програмата за развитие на Обединените нации за 2012 г.⁴ е видно, че въпреки че спадат в категорията “Високо човешко развитие”, Балканските страни са сред най-слабо развитите и бедните страни на стария континент (таблица 2).

Таблица 2. Страни с най-висок и най-нисък индекс за човешко развитие в Европа през 2012 г.

	Страна	Индекс за човешко развитие* за 2012 г.
Много високо човешко развитие		
1	Норвегия	0.955
2	Холандия	0.921
3	Германия	0.920
4	Ирландия	0.916
5	Швеция	0.916

⁴ 2013 Human Development Report на United Nations Development Programme

6	Швейцария	0.913
	...	
Високо човешко развитие		
1	Черна Гора	0.791
2	Русия	0.788
3	Румъния	0.786
4	България	0.782
5	Сърбия	0.769
6	Албания	0.749
7	Украйна	0.740
8	Македония	0.740
9	Босна и Херцеговина	0.735
10	Косово	0.714

* Индексът на човешко развитие (Human Development Index) е сравнителна мярка за очакваната продължителност на живота, грамотността, образованието, стандарта на живот и качеството на живот на населението в страните по света. Това е стандартен начин за измерване на благосъстоянието. Той се използва за разграничаване на това дали страната е развита, развиваща се или недостатъчно развита, а също и за измерване на въздействието на икономическите политики върху качеството на живот.

Източник: Авторът с данни от Human Development Report 2013

В допълнение, условията за правене на бизнес в тези страни също не са много добри в сравнение с тези в останалите европейски страни. Според Световната банка България и страните от ЗБ привличат инвестиции при недостатъчно благоприятни условия (таблица 3).

Таблица 3. Класация на Световната банка за условията за правене на бизнес в България и страните от Западните Балкани през 2013 г.[^]

Държава	Албания	България	Босна и Херцеговина	Косово	Македония	Сърбия	Черна гора
Място в класацията / Показател	85*	66**	126***	98****	23*****	86*****	51*****
Стартиране на бизнес	62	57	162	126	5	42	58
Получаване на разрешителни за строеж	185	123	163	144	65	179	176
Получаване на достъп до електричество	154	128	158	116	101	76	69
Регистриране на собственост	121	68	93	76	50	41	117
Получаване на кредит	23	40	70	23	23	40	4
Защита на инвеститорите	17	49	100	100	19	82	32
Плащане на данъци	160	91	128	44	24	149	81
Търговия през граница	79	93	103	124	76	94	42
Влизане в сила на договорите	85	86	120	138	59	103	135
Процедура при фалит	66	93	83	87	60	103	44

[^] Цялото изследване на Световната банка ключва 185 страни.

*Спаг от 3 пункта спрямо 2012 г./ подобрене в точките с 0,4; ** Спаг с 2 места спрямо 2012 г./ подобрене в точките с 0,3; *** Изкачване с 1 място спрямо 2012 г./подобрене в точките с 1,2; **** Изкачване с 28 места спрямо 2012 г./подобрене в точките с 5,7; ***** Спаг с 1 място спрямо 2012 г./ подобрене в точките с 0,3; ***** Изкачване с 9 места спрямо 2012 г./подобрене в точките с 1,1; ***** Изкачване с 6 места спрямо 2012 г./подобрене в точките с 2,7.

Източник: авторът по класацията "Doing Business" на Световната банка за 2012 г.

От представените данни се вижда, че повечето страни от ЗБ са доста изостанали в създаването на благоприятна бизнес среда, която да насърчава както местните, така и чуждестранните инвестиции. От друга страна, изненада през последните години представлява Република Македония, която бележи драстично изкачване в класацията, дължащо се на бързото подобрене на повечето от разглежданите показатели. Благодарение на положителната промяна в тях, страната достига 23^{мо} място в класацията⁵, което е рекордно високо за реги-

⁵ Основната положителна промяна е по показателя „стартиране на бизнес“, където БЮРМ се нарежда на 5-то място в света. Показателят включва елементи-

она, заминавайки останалите Балкански страни и България. Страната ни остава едва на трето място сред изследваните страни, следвайки Черна гора.

Следва да се отбележи, че във въпросната класация не е важно само мястото, на което е класирана държавата, а и движението към него – т.е. повече или по-малко точки е събрала тя спрямо предходната година. На практика точките имат значение и илюстрират дали страната бележи подо-

те: 1/ брой процедури за стартиране на бизнес (които в страната са само две); 2/ брой дни за стартиране на бизнес (два); 3/ Цена на стартиране на бизнес – като % от дохода на глава от населението (1,9%); 4/ изискване за минимален капитал (нула).

Преглед

брение или влошаване на инвестиционната среда, докато мястото в класацията е производно от движението на всички страни в класацията.

В тази връзка авторът сържи да отбележи, че представената методология е само илюстративна, едностранчива и поради това – недостатъчна, за да служи самостоятелно като ориентир за инвеститорите. Както знаем, решенията за инвестиции по страни включват проучването и на множество други фактори от първостепенно значение като наличието на политическа стабилност, правна и регулаторна среда, наличието на достатъчна и добре поддържана инфраструктура, наличието на достатъчно и квалифицирана работна ръка, цената на труда, географска разположеност, природните дадености и ресурси на страната и др. При отчитане на тези фактори е възможно страните от региона да се разместят или да се окаже, че отделните страни имат различни конкурентни предимства. Подобно проучване би дало насока за евентуална специализация на отделните страни, а при сходни конкурентни предимства – и за евентуална специализация на региона⁶.

Да активизират инвестициите в региона е задача и на SEEIC (South-East Europe Investment Committee), чиято цел е да промотира ЮИЕ като атрактивно място за инвестиции.

Следва да се има предвид фактът, че банковият сектор в изследваните страни след финансовата и търговска либерализация до 2006 г. е в ръцете на банки от Австрия, Италия, Франция, Словения и Гърция. Това е добре, защото банките-майки са стабилни и реномирани финансови институции. От друга страна, финансовите сис-

⁶ За специализация и изграждане на определена идентичност на региона, с цел привличане на повече чуждестранни инвестиции се споменава и в Стратегия „ЮИЕ 2020“, която е в процес на изработване и приемане.

теми на страните в региона разчитат в много голяма степен на външно финансиране чрез търговските банки, които основно осигуряват ликвидността на реалния сектор. Оттам и финансовите цикли на банковия сектор в Западна Европа имат дълбоко отражение на кредитната активност на банките в региона.

Паричните и валутните режими на страните от ЗБ са различни. Албания има свободен режим на плаващ валутен курс, а Сърбия – на управлявано-плаващ валутен курс; Босна и Херцеговина – режим на паричен съвет с фиксиран курс на националната валута към еврото; Македония – фиксиран режим, а Черна гора и Косово са приложили едностранна евроизация.

Благодарение на регионалното сътрудничество и неговите инициативи се очаква по-интензивно развитие на ЮИЕ през следващото десетилетие. Сред най-важните от тях е стратегията „ЮИЕ 2020“ (SEE 2020), която предвижда увеличаване на притока на ПЧИ в региона с 150 %, увеличаване на БВП и на износа на глава от населението, повишаване на заетостта, както и подобряване на ефективността на националните правителства с 20 %.

2. Външна търговия на страните в региона

2.1. Договорно-правна основа на взаимната търговия

Нормативна рамка на икономическото сътрудничество в региона е предопределяща за развитието на взаимния стокообмен. Външната търговия на България със страните от ЮИЕ-6 е функция както на възможностите на отделните национални икономики, така и на степента им на търговска отвореност. Тя пък е в пряка зависимост от сключените със съседните страни споразумения за свободна търговия, както и от статута на тези сържави в търговията им с ЕС.

За да се развият търговските отношения и съответно – степента на икономическа интеграция между балканските страни, на първо място трябва да има либерализация. В този аспект особено значение имаха споразуменията за свободна търговия (ССТ) между страните в региона,

които представляват най-ниското ниво на регионална икономическа интеграция⁷. Тези споразумения се основаваха на намаляването на митата (до пълното им премахване), квотите и преференциално третиране на определени стоки.

Към 2006 г. Всички страни от ЗБ имат сключени ССТ помежду си (таблица 4).

Таблица 4. Споразумения за свободна търговия (ССТ) в Балканските страни

	Албания	Македония	Сърбия и Черна гора	Босна и Херцеговина	Косово	България (1)	България (2)	ЕС
Албания		ССТ 2002	ССТ 2004	ССТ 2004	ССТ 2003	ССТ 2004 г. - 01.01.2007 г.	От 01.01.2007 г. – Двупосочни нулеви мита за промишлени стоки	2000 г. – АТП*; /2009 г. - ССА
Македония			ССТ 2006	ССТ 2002	ССТ 2006	ССТ 01.01.2000 г. - 01.01.2007 г.	От 01.01.2005 г. – Двупосочни нулеви мита за промишлени стоки	2000 г. – АТП*; /2004 г. - ССА**
Сърбия и Черна гора				ССТ 2002		ССТ 01.06.2004 г. - 01.01.2007 г.	От 01.01.2007 г. – Двупосочни нулеви мита за промишлени стоки	2000 г. – АТП*; Черна гора – 2010 г. – ССА; Сърбия – търг. Част ССА
Босна и Херцеговина					ССТ 2006	ССТ 01.12.2004 г. - 01.01.2007 г.	От 01.01.2005 г. – Двупосочни нулеви мита за промишлени стоки	2000 г. – АТП*; 2008 г. -Търг. част на ССА
Косово						-----	-----	2000 г. – АТП*;
България								Член от 01.01.2007 г.

*АТП – автономни търговски преференции. През 2000 г. ЕС предоставя автономни търговски преференции на всички страни от Западните Балкани. Тези преференции, подновени през 2005 г. и впоследствие през 2011 г. до 2015 г., позволиха почти целият тежен износ да влиза в ЕС без мита и ограничения върху количествата.

**ССА – Споразумение за стабилизация и асоцииране.

Източник: по данни на МИЕ и Европейската комисия, Дирекция „Разширяване“

Какво означават тези споразумения за България? На практика ССТ, сключени между България и останалите страни, създават митническа равнопоставеност, която насърчава производителите и от двете страни и стимулира взаимния стокообмен. Такива България сключва с пет от разглежаните страни (всички без Косово) в пе-

риода 2000-2004 г. Тези споразумения изграват своята роля и имат положителен ефект върху Взаимната търговия.

⁷ Съгласно класификацията на унгарския икономист Бела Балаша. Ако включим в класификацията ползваната от други автори степен на интеграция в лицето на преференциалните споразумения, тогава можем да приемем, че споразуменията за свободна търговия са втората фаза на регионалната интеграция.

Преглед

Междувременно, промишлените стоки от България и съседните страни започват да се търговат двупосочно с нулеви мита. Това става по различно време – от 01.01.2005 г. с Македония и Босна и Херцеговина, от 01.01.2007 г. със Сърбия и Черна Гора и с Албания.

С пълноправното членство на България в ЕС условията на търговия се променят. От 01.01.2007 г. се денонсират всички споразумения за свободна търговия между страната ни и балканските страни. След тази дата за тези страни влизат в сила митническите преференции на ЕС за ЗБ от 2000 г., които са по-неизгодни за България, тъй като прилагат асиметрични митнически преференции в полза на Балканските страни.

Следователно, могат да се оформят три етапа във външната търговия на България със страните от ЗБ. Първият обхваща периода от 1992-1999 г., когато търговията е силно възпрепятствана от тарифи и митнически ограничения. Вторият включва периода на ССТ, благодарение на които се отваря и засилва външната ни търговия в региона. Пикът на търговията между България и страните от Балканския регион⁸ е през 2006 г., когато положителното търговско салдо на страната спрямо тях достига 492 млн. дол⁹.

Третият етап започва след 2007 г., като членството на България в ЕС повлиява на стокообмена със страните от региона, като вече се предопределя от търговския статут на тези страни с ЕС. В рамките на него се наблюдава силен спад на износа при приблизително същия обем на вноса. Въпреки това, наблюденията показват, че промяната в търговските режими на Бъл-

гария спрямо съседните балкански страни в резултат от членството не е значителна и няма силно отрицателно въздействие върху взаимната търговия. В крайна сметка, тенденциите в стокообмена се запазват, но предимство в темпа на растеж вече има вноса, а не износа. Темпът на растеж на вноса и същественият спад на търговското салдо спрямо 2006-2007 г. до 57,8 %, а през 2008 г. – до 76,2 %, показват тенденция към митническо преференциално предимство след тази дата на страните от ЗБ (най-вече на Македония) спрямо България. В резултат от тези преференциални митнически тарифи за фирмите-износители от ЗБ, нараства техният износ, което има негативно въздействие на търговското салдо на България с тези страни.

Характерно за тези споразумения е, че те са двустранни и не са унифицирани, което е пречка за разпространението им в региона. По-късно, с подкрепата и съдействието на Общността, страните постигат съгласие да се прилагат минимум условия като стандарт в споразуменията за свободна търговия. Това е конкретизирано на 27.06.2001 г. с Меморандума за разбирателство относно либерализацията и улесняване на търговията¹⁰, подписан от Албания, Босна и Херцеговина, България, Хърватска, Югославия, Македония и Румъния.

Споразумението включва: 1) отстраняване на всяка нова ограничителна мярка в областта на търговията; 2) премахване на вносните мита до поне 90 % от Хармонизираната система за тарифите и намаляване на тарифите за чувствителни продукти (за 6 години), 3) облекчаване на процедурите по облагане, либерализиране на услугите и т.н.

Следваща важна стъпка е включването на страните от ЗБ в ЦЕФТА 2006¹¹. Основ-

⁸ В „Балканския регион“ тук, по преценка на цитирания автор (вж. следваща бележка под линия) се включва и търговията с Турция.

⁹ Тасев, А., (2012), Външната търговия на България от Балканския регион, Икономически изследвания на БАН, година XXI, бр. 1, стр. 44.

¹⁰ Memorandum of Understanding on Trade Liberalization and Facilitation (MoU)

¹¹ Централноевропейско споразумение за свободна търговия (ЦЕФТА) се сключва през 1992 г. в Краков от Полша, Чехословакия и Унгария. После се присъеди-

ната цел на това споразумение е членовете му да бъдат окужени да възприемат подхода към интеграция в ЕС. За тази цел, страните членки трябва да изпълняват три основни условия: (а) да е член на СТО (б) да са сключили споразумение за асоцииране с ЕС (в) да са подписали споразумение за свободна търговия със страните членки. С него се постигна пълна либерализация на вносните мита на индустриалните продукти и специален режим на либерализация за селскостопански стоки (отнасящ се до чувствителността на тези стоки в търговската структура на една страна).

Основната роля на ЦЕФТА е „нагрупването на интеграционен опит от България, Полша, Румъния, Словакия, Унгария и Чехия, който да подпомогне подготовката за пълноправно членство в ЕС“¹².

Към момента, търговските отношения на страните от ЗБ и България се регулират в зависимост от търговския статут на тези страни в ЕС, който е както следва – за Албания, Македония и Черна Гора – на базата на Споразуменията за стабилизация и асоцииране; със Сърбия и Босна и Херцеговина – на базата на Междинните споразумения за търговията и свързаните с нея въпроси. Като цяло, целта на споразуменията е прогресивно да установят зона за свободна търговия с ЕС, а при споразуменията, свързани с търговията – да се либерализира търговията със стоки, прилагайки практиката и правилата на съюза.

Споразуменията обхващат либерализацията на търговията със стоки, услуги, регулирането на обществените поръчки, правата върху интелектуалната собственост, конкуренцията, хармонизацията на законодателството и други области като околната среда и енергията. По отношение

няват Словения, Румъния, България и Хърватия. В ЦЕФТА-2006 се приемат и страни от Западните Балкани, както и Молдова.

¹² Янчева, Цв., (2011), „Регионът на ЮИЕ в европейския интеграционен процес“, дисертация.

на промишлените стоки целта е прогресивно постигане на зона за свободна търговия на реципрочна база, но асиметрично, в полза на ЗБ.

2.2. Исторически преглед на външната търговия на България със страните ЮИЕ-6

Могат се обособят три етапа от съвременната история на България, при които се наблюдават относително трайни тенденции във външната ѝ търговия с Балканските страни:

- **Преги 1989 г.**, дори до 1991 г., България е тясно обвързана със Съюза за икономическа взаимопомощ¹³ и външната ѝ търговия е почти изцяло съсредоточена в търговията със страните, членувачи в него. Външната търговия на страната със страните от Балканския регион е около 1 % от общата такава¹⁴.
- **В периода след 1989 г.** започва преходът към пазарна икономика, СИВ е разпуснат, настъпват множество политически промени и те се оказват основните фактори за промяна в посоката и на българската външна търговия. Промените се изразяват в:
  - Загубване на пазари (страните от СИВ) – традиционни пазари от десетилетия;
  - Преориентация към нови пазари на базата на сключените ССТ през 1993-2004 г.;
  - Голям първоначален срив на стокообмена (внос и износ);
  - Високи темпове на растеж на вноса пред износа и много голямо отрицателно салдо.

След 1991 г. българската външна търго-

¹³ Съвет за икономическа взаимопомощ (СИВ) – основан през 1949 г. от Съветския съюз, България, Чехословакия, Унгария, Полша и Румъния. Решение за разпускането му е взето през юни 1991 г. В него Югославия е била държава със статут на пълноправен асоцииран член.

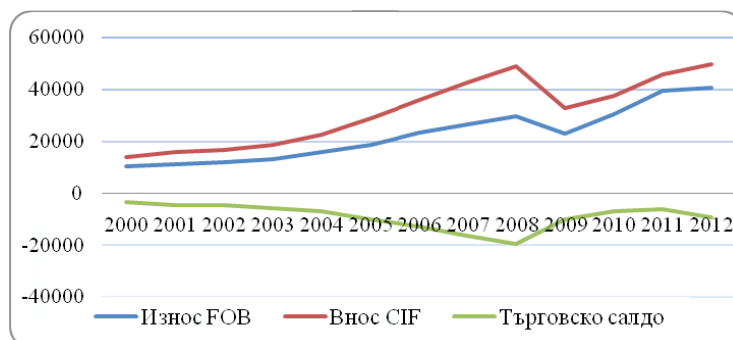
¹⁴ Тасев, А., (2012), „Външната търговия на България от Балканския регион“, Икономически изследвания на БАН, година XXI, бр. 1, с. 37.

Презлед

вия се отваря и за ЕС и останалия свят за сметка на бързото ограничаване на традиционните ни пазари по линия на членството в СИВ. Като резултат, след върховете за износа 1986 и 1988 г. следва бърз срив и най-ниско равнище на износа за 1991 г. (52,4 % спрямо 1988 г.). През 1992-2008 г. започва почти непрекъснат ръст на износа, който

след 2000 г. е устойчив и с високи темпове на растеж – средногодишно над 20 %.

Същевременно, вносет в страната непрекъснато надвишава износа, особено след 2000 г. За 2008 г. отрицателното търговско салдо е рекордно – малко над 19 млрд. лв (фигура 1).

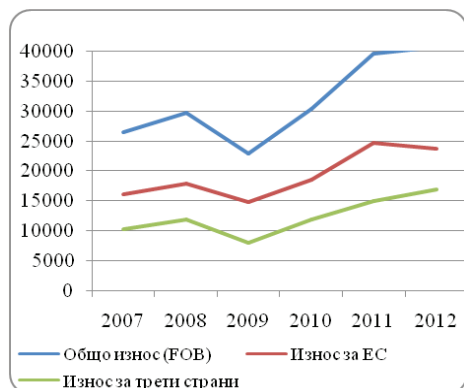
Фигура 1. Износ, внос и търговско салдо на България през 2000 - 2012 г. (млн. лв.)

Източник: авторът с данни на НСИ

И до днес тенденцията продължава и се запазва отрицателно търговско салдо, което отчасти може да се обясни с вноса на инвестиционни стоки и оборудване в страната.

- **След 01.01.2007 г.** външната търговия на България претърпя промени в резултат от членството ѝ в ЕС, което се

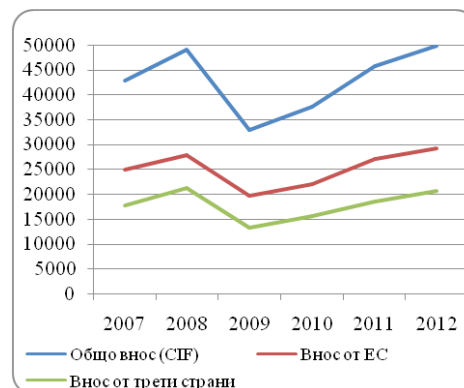
отрази и на търговията със Балканските страни. Най-важният ефект е, че включването на България в единния вътрешен пазар доведе до пренасочване на голяма част от търговията на страната към страните – членки на ЕС (фигури 2 и 3).

Фигура 2.

Износ на България 2007-2012 г. (млн. лв.)

Източник: Авторът, по данни на НСИ

Фигура 3.

Внос на България 2007-2012 г. (млн. лв.)

Преглед

От представените данни става ясно, че основен търговски партньор след влизането на България в ЕС са неговите членки. Същевременно, вносьт от ЕС надвишава износа за него от страната, водейки до хроничен отрицателен дефицит по търговската сметка на страната.

Погледнато по регионални пазари, отрицателното търговско салдо преобладава. Салдото е значимо положително единствено със страните от Балканския регион и в далеч по-малка степен с арабските страни. Голямото отрицателно търговско салдо с държавите от регионални общности като ЕС, ЕАСТ, ЦЕФТА, ОНД и останалия свят е свързано най-вече с отварянето на българската икономика, без тя да бъде подготвена чрез навременна структурна реформа и приватизация със стратегически инвеститори (Тасев, Ал., 2011).

2.3. Индекси на търговска отвореност и регионална търговска концентрация

В настоящата точка авторът анализира външнотърговската отвореност и концентрацията на регионалната търговия чрез следните индекси: 1) индекс на търговската отвореност на всяка страна и 2) индекс на обща търговска отвореност на страните от ЮИЕ-6; 3) индекс на регионална търговска концентрация на всяка страна и 4) индекс на обща регионална търговска концентрация на страните от ЮИЕ-6¹⁵.

Индексът на търговска отвореност е равен на обема на общата търговия на дадената страна за определената година, разделена на номиналния брутен вътрешен продукт (БВП) за съответната година на тази страна по следната формула:

¹⁵ Индексите на страните от ЮИЕ в периода 2000 – 2007 г. са изчислени от Румяна Атанасова в дисертацията ѝ. Стойностите на тези индекси тогава са закономерно по-ниски (вж. Атанасова, Р., (2009) „Регионалното сътрудничество в Югоизточна Европа и неговото отражение върху външната търговия на страните от региона“, дисертация, стр. 116-132)

Взаимната търговия

$$ИТО_a^n = \frac{(X_a^n + M_a^n)}{БВП_a^n} \quad (1)$$

където:

n е година;

a – страна;

X_a – износ на страната a към света;

M_a – внос в страната a от света.

Таблица 5. Индекс на търговска отвореност на България и страните в ЮИЕ-6 през 2012 г.

	Обем обща търговия (Внос+Износ, в US\$)	БВП (в US\$)	Индекс на търговска отвореност
Албания	11 671 911 645	13 119 013 351	0,89
Босна и Херцеговина	18 892 617 842	17 047 582 420	1,11
България	69 433 144 067	51 030 480 061	1,36
Косово	4 912 270 101	6 237 563 675	0,79
Македония	13 262 659 169	9 663 203 711	1,37
Сърбия	36 646 498 727	37 488 935 010	0,98
Черна Гора	4 502 883 682	4 231 452 000	1,06

Източник: Изчисления на автора с данни на Световната банка (World Development Indicators)

Индексът показва степента на либерализация на търговията и икономиката на дадената страна (таблица 5). Вижда се, че най-голяма тя е в Македония, България и Босна и Херцеговина.

На свой ред общата търговска отвореност на региона¹⁶, която изразява средната степен на търговска отвореност за страните от ЮИЕ и степента на либерализация на търговската и икономическата им политика като цяло, възлиза на 1,15. Това е признак на сравнително висока степен на търговска отвореност на региона и голямата роля, която търговията има във възпроизводствения му процес. Същевременно

¹⁶ Общата търговска отвореност на региона е равна на обемът на общата търговия на всички страни за годината, разделен на сбора от номиналния брутен вътрешен продукт (БВП) за съответната година на всички страни.

Преглед

индексът показва и кои от страните са по-средното за региона и се нуждаят да продължат реформите за отварянето си към света.

Авторът изчислява и индекс на регионална търговска концентрация, който за всяка страна е отношение на обема на регионалната ѝ търговия към обема на общата ѝ търговия:

$$ИРТК_a^n = \frac{(RX_a^n + RM_a^n)}{(X_a^n + M_a^n)} \quad (2)$$

където:

RX_a е износ на страната a към региона,

RM_a – внос в страната a от региона.

Таблица 6. Индекс на регионална търговска концентрация на България и страните ЮИЕ-6 през 2012 г.

	Обем на регионалната търговия на страната (в хил. евро)	Обем на общата търговия на страната (хил. евро)	Индекс на регионална търговска концентрация
Албания	533 594	5 333 990	0,10
България	1 743 132	45 343 077	0,04
Босна и Херцеговина	3 233 714	11 816 418	0,27
Косово	945 993	5 223 747	0,18
Македония	1 337 520	8 175 284	0,16
Сърбия	3 767 092	11 733 485	0,32
Черна гора	1 039 960	2 187 748	0,48

Източник: Изчисления на автора с данни на ЦЕФТА, НСИ и МИЕ на България

Индексът показва доколко страната е интегрирала търговията си в региона (таблица 6). Черна Гора търгува най-много със съседните страни, следвана от Сърбия и Босна и Херцеговина, а България е на последно място, т.е. не е интегрирала достатъчно търговията си в региона.

Съответно общата регионална търговска концентрация средно за региона е 0,14. Само Албания и България имат индекс по-средното ниво на търговска интеграция на ЮИЕ. Това означава, че има възможност, при добра воля, за по-нататъшна интеграция на търговията на България в региона. Това може да се постигне с по-голяма активност в тази посока от страна на гържавата и бизнеса, която да доведе до повече търговски и бизнес възможности за българските производители и износители.

2.4. Актуално състояние на външната търговия на България със страните от ЮИЕ-6

Пътят на съседните на България Балкански страни, които те са поели и които представлява най-добрата им икономическа алтернатива, е към интегриране в единния вътрешен пазар на Европейския съюз. Към момента обаче пред европейската интеграция на тези страни в ЕС стоят редица предизвикателства – политически, икономически, социални.

Основните икономически такива са неразвитата инфраструктура (която включва жп система и другите вид транспорт, телекомуникационна и енергийно-производствена и преносна система и др.), демографските проблеми (изтичане на работоспособния потенциал на региона в резултат от намаляване на населението и влошена възрастова структура, а от друга

от липсата на добри перспективи на пазара на труда), неконкурентоспособността на националните икономики (затворени производства и загубени пазари, неуспешно реструктурирани икономики) спрямо тези

на индустриално развитите страни и др.

В следващите редове авторът изследва дали вътрешнорегионалната търговия би могла да стимулира икономическия ръст в тези страни, както и в България.

Таблица 7. Статистически данни и тенденции в стокообмена на България с ЮИЕ-6 през 2012 г.

	С Македония	С Босна и Херцеговина	С Албания	С Косово	Със Сърбия	С Черна Гора
Стокообем (млн. евро)	648,9	51,0	69,0	39,3	691.8	14.9
Внос (млн. евро)	256,2	15,9	19,0	0,4	249.5	0.6
Износ (млн. евро)	392,7	35,1	50,1	38,9	442.4	14.3
Търг. салдо (млн. евро)	136,5	19,2	31,1	38,5	193.0	13.7
Изменение стокообмен с/о 2011 г.	-8,8%	4,7%	0,0%	-19,1%	-5.5%	18.6%
Изменение внос спрямо 2011 г.	2,2%	104,2%	0,0%	-67,2%	-1.7%	27.7%
Изменение износ спрямо 2011 г.	-14,9%	-14,2%	-3,1%	-17,9%	-7.5%	18.3%
Изменение салдо спрямо 2011 г.	-35,2%	-42,1%	-9,5%	16,6%	-14.1%	17.9%

Източник: Авторът по данни на Министерството на икономиката и енергетиката

От представените данни в таблица 7 е видно, че през 2012 г. България има най-голям стокообмен със Сърбия, следвана от Македония. С останалите страни от ЗБ обемът на търговията е доста малък, като с Черна Гора възлиза на едва около 15 млн. евро за годината.

Във всички случаи обаче търговското салдо на страната ни с тези страни е хронично положително, макар и да намалява през последните години. Нормално салдото е най-високо със същите страни – Сърбия и Македония, като в случая с Македония България изнася почти два пъти повече за страната, отколкото внася от нея.

Във втората част на таблицата става ясно, че въпреки че салдото е положително, се забелязват тенденции на намаляване – в резултат от намалението на износа на България за страните от ЗБ, а чрез него – и на целия стокообмен. (Изключение правят единствено търговските отношения с Черна Гора, с която България увеличава износа

и салдото си). Това означава, че положителното търговско салдо на страната от края на 2012 г. е по-скоро част от инерцията от търговските отношения, установени и развити през предходните години, които обаче се влошават. Следователно са необходими понататъшни и по-задълбочени усилия за увеличаване на износа на страната (и за неговото диверсифициране, разнообразяване) с цел да се запазят и разширят българските позиции на балканските пазари.

Приложение №1 представя категориите на най-изнасяни стоки от България за региона. Те са изключително суровини и стоки с ниска степен на преработка.

2.5. Актуално състояние на вътрешнорегионалната търговия на страните от ЗБ

За да установи какво е състоянието и обема на търговията в рамките на разглеждания регион, включващ и България, авторът прави следния анализ: 1) разглежда данните за търговията, която шестте страни от ЮИЕ, членове на ЦЕФТА, извърши-

Преглед

ват в рамките на тази асоциация за свободна търговия и какъв дял заема тя от целия външнотърговски стокообмен на тези страни; 2) прибавя и България, въпреки че не е член на ЦЕФТА, за да установи какъв дял има изследваният регион във външния ѝ стокообмен; 3) прави изводи за значимостта на региона във външната търговия на всяка от тези страни.

Следва да се има предвид, че ЦЕФТА през 2012 г. включва и Република Хърватска и Молдова. България не е член на ЦЕФТА от 01.01.2007 г., но за да разбере каква част от търговията на България е със страните от ЦЕФТА, авторът прави допълнителни изчисления, за да получи сравними с търговията в страните от ЦЕФТА данни¹⁷.

Таблица 8. Статистически данни и относителни дялове в стокообмена на България и страните от Западните Балкани в рамките на ЦЕФТА през 2012 г.

2012 г.	Дял на износа на конкретната страна в търговията в региона ЦЕФТА+		Дял на вноса на конкретната страна в търговията в региона ЦЕФТА+		Външно-търговско салдо
	Абсолютна стойност (хил. евро)	Относителен дял (В%)	Абсолютна стойност (хил. евро)	Относителен дял (В%)	
Албания	184,328	3,0%	349,266	5,5%	-164,938
България*	1,141,721	18,3%	601,411	9,5%	540,310
Босна и Херцеговина	1,269,593	20,3%	1,964,121	30,9%	-694,528
Косово	101,581	1,6%	844,412	13,3%	-742,831
Македония	761,037	12,2%	576,483	9,1%	184,554
Сърбия	2,555,708	40,9%	1,211,384	19,0%	1,344,324
Черна гора	227,212	3,6%	812,748	12,8%	-585,536
ОБЩО:	6,241,180	100,0%	6,359,825	100,0%	

* Тъй като България не членува в ЦЕФТА от 01.01.2007 г., данните за износа и вноса на България са изчислени от автора с помощта на данните за двустранните отношения на страната със страните от ЦЕФТА през 2012 г.

Източник: Авторът, с данни на ЦЕФТА и на МИЕ на България

От таблица 8 е видно, че Сърбия е най-добре позиционирана в региона – на нея се дължи над 40 % от износа в рамките на ЦЕФТА. Относително значим дял в износа в региона имат и Босна и Херцеговина (една пета) и Македония (над една десета от целия износ).

По отношение на вноса в ЦЕФТА, челно място заема Босна и Херцеговина (30,9 % от вноса), а почти една пета от вноса се дължи на Сърбия. Това означава, че Сърбия е най-активният търговски партньор в региона, следвана от Босна и Херцеговина. За останалите страни вносът от ЦЕФТА не е толкова голям, но пак е по-голям от износа им за региона, което означава, че има по-

тенциал за неговото насърчаване.

На този фон, България има добри позиции – тя отговаря за малко под 20 % от износа и почти 10 % от вноса в региона на ЦЕФТА (ЮИЕ-6, Хърватска и Молдова). Сравнено с повечето страни, тези показатели са сравнително високи, но като цяло са незадоволителни. Имайки предвид високото положително търговско салдо, което страната ни имаше в близкото минало със страните от региона, може да се предположи, че има възможност то отново да нарасне, при подходящи условия, които да стимулират износа в региона. За тази цел би било добре да се

¹⁷ Условно възприемаме термина „ЦЕФТА+“ за формата на асоциацията, които би включвал и България.

насърчи обогатяването на продуктовата база на износа ни, който в момента е огра-

ничен само до износа на суровини и стоки с ниска степен на преработка.

Таблица 9. Партньори и дялове на износа и вноса на България и страните от ЗБ през 2012 г.

	ИЗНОС			ВНОС		
	Основен търговски партньор от ЦЕФТА за износ	Дял на износа за този партньор от целия износ за ЦЕФТА	Дял на износа към този партньор от общия износ на страната	Основен търговски партньор от ЦЕФТА за внос	Дял на вноса за този партньор от целия внос за ЦЕФТА	Дял на вноса към този партньор от общия внос на страната
Албания	Косово	68 %	8 %	Сърбия	48 %	4 %
България	Сърбия; Македония	45 %; 40 %	2,1 %; 1,6 %	Македония; Сърбия	47 %; 46 %	1,0 %; 1,2 %
Босна и Херцеговина	Хърватска; Сърбия	47 %; 29 %	15 %; 9 %	Хърватска; Сърбия	57 %; 37 %	14 %; 9 %
Косово	Албания; Македония	40 %; 26 %	8 %; 5 %	Македония; Сърбия	34 %; 33 %	6 %; 6 %
Македония	Косово; Сърбия	40 %; 30 %	10 %; 7 %	Сърбия; Хърватска	65 %; 16 %	7 %; 2 %
Сърбия	Босна и Херцеговина; Черна гора	33 %; 24 %	9 %; 7 %	Хърватска; Черна гора	35 %; 32 %	3 %; 1 %
Черна гора	Сърбия; Хърватска	37 %; 37 %	23 %; 23 %	Сърбия	66 %	29 %

Източник: Авторът, с данни на ЦЕФТА, НСИ и МИЕ на България

От представените данни в таблица 9 е видно, че най-общо могат да се оформят два субрегиона/блокове страни, които предпочитат да търгуват помежду си. Единият е триъгълникът Албания – Косово – Македония (с център Македония), а другият е Босна и Херцеговина – Сърбия – Черна гора (с център Сърбия). В рамките на тези два субрегиона се извършва по-голямата част от регионалния износ и внос за всяка страна. Логично центровете на двата субрегиона са най-големите страни – Сърбия и Македония, като те се явяват и точки за свързване с България. За тях отива около 85 % от износа ни и около половината от вноса ни за/от региона.

Като цяло обаче, износьт от България за страните от ЦЕФТА е малък и възлиза на 5,5 %, а като изключим и Хърватия и Молдова, става незначителен (а вносьт от ЦЕФТА е 2,5 % от общия внос на страната).

Определено е необходимо да се продължи и задълбочи анализът за възможностите за неговото разширяване, особено на базата на стоки с по-висока степен на преработка и по-голяма добавена стойност, както и на по-високо технологични и иновативни продукти, в крак с търсенето на пазара и нуждите на съвременното общество и бизнес.

* * *

Взаимната търговия между България със съседните балкански страни има добри исторически основи и поддържа трайно положително търговско салдо. Въпреки това, тя е с относително малък обем като дял от общата търговия на страната и с ограничен продуктов обхват. Членството на България в ЕС оказва въздействие върху търговията на страната, като в голяма степен я пренасочи към държавите членки, но нямаше осезаемо негативно въздействие

Върху взаимния стокообмен с Балканските страни. Въпреки това, нормативната рамка, която предопределя взаимната търговия с тези страни днес в голяма степен се предопределя от членството на България в ЕС и търговските отношения на съюза с тези страни (те се базират на преференциален принцип, но в полза на страните от ЗБ). Оттук и по-бързото приобщаване на тези страни в ЕС и прилагането от тях на европейското законодателство би имало положителен ефект за страната ни, стига и от наша страна бизнесът да бъде по-активен.

Надежди за активизиране на регионалната търговия се възлагат и на бъдещото изпълнение на стратегия „ЮИЕ 2020“, тъй като сред приоритетите ѝ е увеличението на стойността на търговията със стоки и услуги в региона с повече от 130 % и намаляването на търговския му дефицит от 14,1 % на 11,6 % от регионалния БВП.

Необходимо е да се задълбочи анализът за нереализираните възможности за икономическо сътрудничество между България и страните от региона, но не само в рамките на двустранната търговия, а и по отношение на евентуално взаимодействие на всички фази на производствения процес, както и под формата на преки чуждестранни инвестиции. Това би могло да е обект на последващи научен анализ и изследвания.

Приложение №1

Категории стоки, изнасяни в най-голям обем от България за Балканските страни

1. Нефтени масла и масла от битуминозни минерали, различни от суровините; неупоменати, нито включени другаде продукти, съдържащи 70 % или повече нефтени масла или масла от битуминозни минерали, с основен компонент тези продукти;
2. Рафинирана мед и медни сплави в необработен вид;
3. Електрическа енергия;
4. Медикаменти, съставени от смесени или несмесени продукти, приготвени за терапевтични или профилактични цели, представени под формата на дози или пригодени за продажба на гребно;
5. Слънчогледово, шафраново или памучно масло и техните фракции, дори рафинирани, но не химически променени;
6. Пури, пурети и цигари от тютюн или от заместители на тютюна;
7. Хлебарски, местени сладкарски или бисквитени продукти, дори с прибавка на какао; нафора, празни капсули от тесто за медикаменти, сухи местени листа от брашно, скорбяла или нишесте и подобни продукти;
8. Живи животни от рода на егрия рогат добитък;
9. Отпадъци и отломки от чугун, желязо или стомана (скрап); отпадъци, отлети на блокове, от желязо/ стомана.

Източник: Министерство на икономиката и енергетиката

Литература

1. Атанасова, Р., 2009. „Регионалното сътрудничество в Югоизточна Европа и неговото отражение върху външната търговия на страните от региона“, дисертация.
2. Динков, Д., 2002. „Регионалното сътрудничество в Югоизточна Европа“, Университетско издателство „Стопанство“.
3. Дирекция „Разширяване“ на Европейската комисия (http://ec.europa.eu/enlargement/countries/check-current-status/index_en.htm)
4. Индекси от Human Development Report 2013 (<http://www.undp.org/content/dam/undp/library/corporate/HDR/2013GlobalHDR/English/HDR2013%20Report%20English.pdf>)
5. Интернет страница на ЦЕФТА (<http://www.cefta.int/>)
6. Класация „Doing Business“ на Световната банка за 2012 г., www.doingbusiness.org
7. Статистически данни за външната търговия на България на НСИ (<http://www.nsi.bg/otrasal.php?otr=60>)
8. Статистически данни от базата на Световната банка (<http://data.worldbank.org/country>)
9. Статистически данни на Министерство на икономиката и енергетиката (<http://www.mi.government.bg/bg/themes-c198.html>)
10. Статистически данни на ЦЕФТА (http://192.232.255.119/~cefta/sites/default/files/Cefta_trade_statistics_2012.pdf)
11. Тасев, А., 2012. „Външната търговия на България от Балканския регион“, Икономически изследвания на БАН, година XXI, бр. 1.
12. Янчева, Цв., 2011. „Регионът на ЮИЕ в европейския интеграционен процес“, дисертация.
13. 2013 Human Development Report на United Nations Development Programme <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/human-development-report-2013/>
14. Memorandum of Understanding on Trade Liberalization and Facilitation (MoU) <http://www.stabilitypact.org/trade/Memorandum%20of%20Understanding%20on%20Trade%20Liberalisation%20and%20Facilitation.pdf>
15. Regional Cooperation Council (RCC) Strategy and Work Programme 2011 – 2013, 2010 <http://www.rcc.int/admin/files/docs/reports/RCC-Strategy-and-Work-Programme-2011-13-text.pdf>